

SZEMLE

KONKRÉT KRITIKA, KONKRÉT KRITIKUS

Tomislav Ladan: *U škarama*. Znanje, Zagreb, 1965.

Tomislav Ladan első kötete elé (Zoon graphicon, Svetlost, Sarajevo, 1962) ezt a mottót írta fel: „Aki ma hazudik, hogy éljen, az holnap majd azért él, hogy hazudjék.” Harmadik kötete elé, amelyben napi kritikáit, pamfletjeit, rövidebb írásait gyűjtötte össze, ugyanezt a mottót tehetné.

Ladan írásainak főtulajdonsága a kritikusai élesség és a logikai tisztaság. Latinos szellem: a kritikustól és az alkotótól elsősorban a logost, az egyszerű harmóniát és a nyelvi tisztaságot követeli meg. Alig van kritikusunk, aki annyira szarkasztikusan és ironikusan fordulna el a művek homályosabb részeitől, mint Ladan. Gyakran a logika megkövetelése egészen abszurd eredményekhez viszi. Ezt elsősorban a költészetről szóló írásaiban tapasztaljuk. Például Slavko Mihalićról szóló írásában (akiről különben rendkívül pozitív ítéletet mond) leginkább a logikai képleteket veszi észre, és figyelmen kívül hagyja e költészet mélyebb metafizikai, filozófiai dimenzióit.

Ladan nem esztéta, és nem analitikus. Ha írásainak lényegét figyeljük meg, akkor számára a kritikus elsősorban ítéelő bíró, minden figyelmét az ítéletre koncentrálja, analízisei, megfigyelései elsősorban ezt a célt szolgálják. Ítéletei bátrak és szubjektívek. Az a véleménye, hogy a kritikus minél inkább önmagáé, annál inkább másé. Azok közé a kritikusok közé tartozik, akik tévedéseikről is nevezetesek maradnak. Mert ha egy közömbös ítélet és egy nem mindig pontos, de határozott ítélet között kell választania, akkor Ladan mindig az utóbbi mellett dönt. Végre egy kritikus, aki nem retten meg attól, hogy tévedjen, mert az, aki megretten saját tévedéseitől, félő, hogy a másokétól is túlságosan megijed.

Kritikáit olvasva észrevehető, hogy Ladan nem fejlesztett ki magának egy speciális kritikaelméletet. Egy alkalommal erre is kitérve azt állította, hogy a mai jugoszláv kritikában fontosabb a kritikus személyisége, mint a kritikaelmélet, mert kritikaelméletből van elég, ám személyiség alig van. E szempontból azonban kötete bírálható. Elmélete gyakran eklektikus, leginkább az elioti és a

curtiusi módszereket használja fel. Ítéletei azonban sohasem eklektikusak.

Még valamit kell szólnunk Ladan mondatairól. Nietzsche jut eszünkbe, aki azt állította, hogy nem bírja olvasni azokat a filozófiai, esztétikai, kritikai műveket, amelyek unalmasak. Ladan írása mindig izgalmas, ezt elsősorban ítéleteinek, másodsorban a jellegzetesen ladani mondatoknak köszönheti. Mondatai egyszerűek, logikusak. Esztétikai élvezettel épít fel egy-egy mondatot. Architektúrájuk karcsú és éles, mint egy penge. Ez gyakran felszíneséghez vezet, de eléri azt, hogy olvassák.

(VL)

ALLEGÓRIA AZ EMBERI SORSRÓL

Antun Šoljan: *Kratki izlet*. Prosveta kiadás, Belgrád, 1965.

Körvonalalaiban és részleteiben is reálistan ható történetet írt Antun Šoljan, hogy az ember vívódásairól, sorsáról valljon. Fiatal tudósok, művészek expedíciót szerveznek, és ismeretlen freskók felkutatására indulnak. Az újat kereső, magát mindenben szenvedélyesen belevető nemzedék sorsát rajzolta meg itt a szerző. Az expedíció elé mind nagyobb és nagyobb akadályok tornyosulnak, mind súlyosabb megpróbáltatások várnak a fiatalokra, s ahogy a nehézségek sorakoznak, úgy állnak félre, fordulnak vissza az expedíció tagjai. Végül csak a legkitartóbb marad, egyedül. Ő járja végig az ember útját, azt az utat, amely kételyeken, válságokon, kiábrándulásokon keresztül a lét értelmének felismeréséig és a tettig vezet.

A történet lehetővé teszi, hogy a szerző mondanivalóját allegorikus formába burkolja. Az allegória ebben az esetben csak feltételes kifejezőeszköz: elfogadhatjuk az eseményeket megtörténtekeknek, annyira közel állnak a valósághoz, de — és ez Šoljan művészetének legjobb bizonyítéka — nem szabadulhatunk attól a benyomástól, attól a sejtéstől, hogy mindennek van egy mélyebb jelentése, amely igazabb magánál a cselekménynél, egy jelentése, melyet el kell fogadnunk, meg kell értenünk, s épp ez a regény igazi mondanivalója.

Az ember viszontagságai, küzdelmei, vereségei, reményei, szívéssége, múltjának felkísértő pillanatai, a történelem visszatérő alakjai és felzúgó sodrása jelennek meg Šoljan regényében. Itt mindennek szimbolikus jelentése van; a valóság mozzanatainak sűrítése a lényegest emeli ki, egyúttal pedig választásra kényszeríti az olvasót.

Šoljan gondosan kidolgozta a részleteket, jellemző apróságokat. Az utalások, aforisztikus megállapítások fontos tényezők e mű időszerűségének kialakításában, de egyetemes emberi vonatkozásaik is vannak.

Nyelve tiszta, kifejezőeszközei válogatottan egyszerűek, amit leír, annak mindig életíze van, mégis lépten-nyomon látomásszerű jelenetek bukkannak fel. A valóság ebben a könyvben helyenként

elragadó erejű vízióvá alakul át, látomás és realitás összefonódik, a határok elmosódnak, s a sorsproblémáktól terhes lét lenyűgöző képét kapjuk. Olyan kérdéseket vet fel regényében Šoljan, olyan megállapításokat tesz, s olyan helyzeteket teremt és tudatosít, amelyek döntő jelentőségűek a ma emberének életében. Művészeti értékei és emberi állásfoglalása szerint a *Rövid kirándulás* kétségtelenül a legjelentősebb modern jugoszláv regények közé tartozik.

(TL)

KORTÁRSÁK KÖZÖTT

Gyergyai Albert: *Kortársak* (esszék). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Gyergyai Albert, a francia irodalom kiváló ismerője ebben a könyvében főleg azokat az írásokat gyűjtötte össze, melyek a francia irodalomról szólnak. Proust, Valéry, Du Gard, Mauriac, Camus, Giraudoux, Gide, Cocteau, Éluard — ezek a főbb pontok azon a térképen, melyet Gyergyai a huszadik századi francia irodalomról rajzol könyvében, de hogy a kép — az irodalomé meg a szerzőé — teljes legyen, találunk itt írásokat az európai irodalom többi kimagasló alkotójáról: Thomas Mannról, Virginia Woolfról és másokról is.

Így hát tartalmi szempontból tulajdonképpen kettős jellege van a könyvnek: az író kortársairól szóló esszéket tartalmaz, illetve az írások túlnyomó része a francia irodalommal foglalkozik. Míg az első Gyergyai komponáló kedvének, tudatos szerkesztési elvének eredménye, a másik inkább a szerző irodalmi rokonszenvéből, merem állítani: örök, csillapíthatatlan szerelméből ered.

Ennek köszönhetjük, hogy Gyergyai hiteles képet rajzol egy irodalomról és egy nemzet íróiról, ennek köszönhetjük, hogy a szubjektív vallomás, az ihletett tanulmány, az elmélyült elemzés olyan ragyogó esszékben forrt össze. Ez a három mozzanat: a vallomás, az ihletettség és az elemzés a legfőbb jellemzője Gyergyai minden egyes írásának, s nehéz eldöntenünk, minek tulajdonítsunk nagyobb jelentőséget: annak az anyagnak-e, amit ezekben az esszékben találunk, a felismeréseknek, melyekhez Gyergyai segítségével jutottunk, vagy a káprázatos írásoknak, a tanulmány és az esszé szerencsés találkozásának ezekben az egyéni hangvételi, eredeti koncepciójú írásokban.

Gyergyai továbbápolja a magyar irodalomnak egy szép hagyományát: az európai, különösen a francia irodalom nagyjaival ismerttet meg bennünket, s rajongásából valamit belénk is plántál. Megállapításaihoz aligha férhet kétség, mert egy végtelenül kifinomult, választékos ízlés és egy sajátos esztétikai érzékenység sugallta. A Proustról, Ramuzról, Camus-ról, Virginia Woolfról szóló írásai, a *Kortársak* megannyi esszéje bizonyítják legjobban, milyen kvalitásai vannak ennek a kötetnek.

Az olvasó most már csak azt kívánhatja, hogy Gyergyai legközelebb a francia irodalom legújabb jelenségeiről, a mai írónemzedékről is szóljon, azokról, akik — a mi kortársaink.

(TL)

AZ IGAZIBB JUHÁSZ GYULÁÉRT

Péter László: *Juhász Gyula a forradalmakban*. Bp. 1965.

Juhász Gyula költészetének helye és jelentősége a mai magyar irodalomtörténetírás vitatható és korrekciókra szoruló problémája, bár az utóbbi tíz évben szemtanúi lehettünk azoknak a törekvéseknek is, amelyek elfogulatlanabban akarták vizsgálni a magyar költészet nagy „vidéki költője” életművét. Az ötvenes évek irodalomtörténeti revíziója Ady mellé és Babits, Kosztolányi elé helyezte rangban, értékben, és Bóka László szorgoskodása nyomán Juhász Gyula „híd” lett Ady Endre polgári és József Attila proletár-költészete között s még a legfrissebb irodalomtörténeti összefoglaló is visszahangozza Bóka szavait: „Adyhoz ő állt legközelebb, József Attila benne talált első mesterére, minden mozgalom magáénak vallotta, a kor legnagyobb költőjéhez szoros barátság fűzte... stb.” Kispéter András 1956-os monográfiája Bóka nézeteit zengi vissza és kodifikálja, míg Szabolcsi Miklós Juhász Gyula-problémák című tanulmánya már igen sok Juhással kapcsolatos ítéletet megkérdőjelez, ám ő sem vállalkozik, hogy az eszményt szembevitse a valósággal, s az ideológiai pörök ködéből kibontva megmutassa a költőt. Sem költészetéről nem készült ilyen tanulmány, sem életrajza tüzetesebb vizsgálata nem kísérté végig Juhász emberi és költői életét.

Péter László, kit, Ady szavaival élve, a „szegedi irodalom” oly lelkes adminisztrátorának nevezhetnénk, ugyancsak Juhász Gyula életének egyik részletkérdését vizsgálta meg: a forradalmak alatt kifejtett tevékenysége rajzát adta tavaly megjelent könyvében. Juhász élete fordulatának legfontosabbika ez az időszak, ha nem is jelenti a Juhász-probléma „kulcsát”, s a pályakép egészére magyarázatot nem adhat, ám nyilvánvalóvá teszi, hogy Juhász Gyula költészetével kapcsolatban nem annyira a korra, mint inkább lelki alkatának problémáira kell rámutatnunk, amely lehúzta és visszatartotta, vidéken éltette, s ennek köszönheti, hogy kimaradt a világból.

Péter László kényes filológiai gondossággal kezelt életrajzi képből is felsejlik ez a „lemaradott” juhászi lelkiség, s felkutatott adatai lehetővé teszik „mentalitása rekonstrukcióját”, és ezen a síkon Adynak, az örökké elől járóknak, éppen lelki ellenlábásának látszik Juhász Gyula. Péter László könyve ugyanis arra hívja fel elsősorban a figyelmet, hogy Juhász világnézeti érlelődése nemcsak lassú volt, hanem jellegzetesen „lemaradó” is: nem eszmei síkokon élte át az eseményeket, hanem, legfőbb sajátosságaként, érzelmieken, s már emlékként, meditatív pillanatként, hiszen az eseményeknek előbb meg kellett történniök, le kellett játszódniok,

hogy Juhászban nyomot hagyhassanak. Nem a forradalmak elé siető, hanem a forradalmakat tudomásul vevő egyéniség ő, a megkésettység költője, kibén a világ dolgai később villantják meg reflexeiket (gondoljunk Juhász Gyula húszas évekbeli költészetére). A Péter László emlegette „visszamenő hatály” mozzanata tehát el nem hanyagolható, s a juhászi megnyilatkozások és az események, gondolatok, amelyekre ezek reagálnak, közötti időbeli eltérésekre ügyelnünk kell. S ha van, ami jellemzi, akkor az nem az ideológiai érettség, hiszen az egész Juhász-életmű leggyöngébb pontja éppen ez, hanem az érzelmi beállítottság, tehát nem a politikum, hanem az impresszió az uralkodó jegye, s nagyon elgondolkodtató Péternek az a megállapítása, hogy „az emberek hittek a világforradalom közeli bekövetkezésében, és ez egy egészen különös, messianisztikus atmoszférát teremtett Európában, de különösen az imperialisták gyűrűjébe szorult Magyarországon, ahol a fölzsabadító orosz és internacionalista seregekben való hit szinte az egyetlen remény maradt a nagy reményvesztettségben”. Nos, ez a „messianisztikus atmoszféra” az, amelynek Juhász a költője lesz, nem próféta, hanem csak tanítvány, s még így sem tisztán látó („Nem hinném, hogy tisztázott fogalmai lennének arról, miben egyezik, miben tér majd el az új világ attól, amit a bolsevizmus Oroszországban megvalósított és tervezett, annál kevésbé, mert erről neki sem voltak megbízható értesülései”, 103. old.).

Péter László nagy érdeme, hogy igyekezett nemcsak szétfoszlatni a Juhász-legendákat, de újakat sem akart gyártani, ismerve az ilyen legendák cáfolatának „kényes-kínos” voltát, miként azt a Rákosi Mátyás—Juhász Gyula Bóka László konstruálta kapcsolatról szólva mondja. Elve, hogy „csak a való tényekből és csak a szükséges határig következtetni”, — lehetővé tette, hogy Juhász életének legalább e szakaszában tisztábban láthassunk, bár a Juhász-publicisztika bőséges kiaknázása miatt nemegyszer az a benyomásunk támadt, hogy Juhász újságcikkei jelentőségüknél nagyobb rangra emelkedtek, s egy Ady publicisztikája rangját követelik, holott ennek igazi arányait maga a szerző is jól érzékelt. A tisztázás aprolékos és gondos munkája ez a könyv, amelynek legfőbb erényei is ebben vannak. Péter László kitűnő filológus, akitől az interpretációs feladatok állnak a legtávolabb: a Juhász költészetéről szóló fejezetek éppen ezért a könyv kevésbé csillogó és újat adó részleteit jelentik (kivételt talán a 66—67. oldalak jelentik, ahol mélyebben ragadja meg Juhász verseit).

Meg kell még említenünk, hogy Péter korrigálta Juhásznak József Attila körül szerzett érdemeit is, kimutatva, hogy a költő a fiatal és névtelen írók egész sorának igyekezett egyengetni az útját, köztük, s a többiekhez hasonlóan, támogatta a Makóról ismert diákokat is. Másfelől nyomatékosan felhívja a figyelmet Juhász „sajátos fölfogású szocializmusára” is, amely árnyaltabb és óvatosabb munkára ösztönözheti a Juhász-kutatást, és értékelésének egy új szempontját s vele a kutatás egy újabb feladatát is felveti.

Termékenyítő, gondolatébresztő könyv Péter Lászlóé — akitől joggal várhatjuk immár a komplett Juhász-monográfiát.

(BI)

EGYÉNISÉG NEVELÉSE

J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1965,

Szkizofréniás korunk kedvez a rousseau-izmusnak. Nem a „similis simili gaudet” jegyében. Az idegbeteg polihisztor nem pusztán azért népszerű, mert napjainkban három ember közül legalább egy „szellemi érlemzesedésben” szenved, hogy enyhébb kifejezést használjunk a lelki zavarok, rövidzáratok meghatározására.

A hisztériával határos autóvásárlási és víkendházépítési láz a rousseau-i erények korszerűsített gyakorlását teszi lehetővé: a mechanizált sétát, meg a „vissza a természethez!” jellegű hétvégi menekülést az iparosodó városok forgatagából.

S van még egy — rejtettebb — kapocs, amely bennünket a „szeniális dilettáns”-hoz fűz. A pszichológusok szerint a modern ember lelki folyamataiban az egyéni érvényesülés soha nem látott erővel tör felszínre. Az „én” kiteljesedésére való törekvés anyagi és szellemi síkon egyaránt észlelhető. A legtöbb egyéni vágy beteljesületlen marad. Ezért az „anyagi megvalósulás” elmaradása a képzelet régióiban nyer kárpótlást. Minő csoda, nemcsak a művészek „kitalált hősei” bolyonganak a világban, hanem a nem tárgyiasult „hétköznapi” ábrándlányok is. Több talán a képzelt alak, mint az élő személy. Az emberek zömét körüllebegi a maguk alkotta fantom-énjük.

Rousseau *Emilje* is ilyen „én”-ből alkotott álom-alak.

A hányatott életű író, aki felemás nevelésben részesült, a rossz apa, aki saját gyermekeit lelencházba adta, regényt írt a nevelésről. „Arra szántam el tehát magamat, hogy képzeletbeli növendéket szerzek, feltételezem életkorát, egészségét, ismereteit és mindama képességeit, melyek a reá vonatkozó nevelési munkámhoz illenek, s aztán irányítom nevelését, születése pillanatától egészen addig a pillanatig, amikor már kész emberré lett, s nincs már szüksége más vezetőre, csak önmagára.”

Beaumarchais kis füzetet jelentetett meg a gitárjáték elméletéről, noha aligha tudta pengetni a húrokat.

Miért ne foglalkozhatott volna Rousseau a „pedagógiával”, noha az elméletet nem támaszthatta alá saját gyakorlatával?!

A legendák Don Juanját nevelője úgy akarta megvédeni a „rossztól”, hogy a kezébe adott könyvekből kitepte az „illetlen, erkölcstelen és gonoszságra csábító” részeket, s titkos helyen rejtette. Neveltje véletlenül ráakadt a „rontó olvasmányra”, s egyszerre, töményen szívta magába mindazt, amitől féltve óvták.

Ezzel szemben a Borgiák kiskoruktól kezdve szorgalmasan nyeltek mérget, előbb kisebb, majd mind nagyobb adagokban, hogy szervezetüket edzve ellenállók legyenek a bérgyilkosok mérgével szemben.

Rousseau dédelgetett képzeletbeli én-alakját nem tömte meg a rigorózan megválogatott ismeretanyaggal, nem is acélozta-fejlesztette a jónak-rossznak fokozatos adagolásával, hanem csak kibontakoztatta vele született hajlamait. Ráhatással irányította, hogy „saját maga cselekvően jusson el az erkölcsi és elvi normák helyes kialakításához”.

Mint Szerb Antal találóan megjegyzi, „a kor színházias szellemének megfelelően” jól rendezett jelenetek cselekvő szereplőjeként Emilnek saját magának kellett rájönnie arra, ami tudásának tartozéka lett.

Rousseau gondolkodásának sajátossága éppen az *Emil*ben csúcsosodott ki. Mint teoretikus abszolút elveket határozott meg, de óva intette a gyakorlat embereit, hogy nehéz feladat lesz az eseményt a valósághoz idomítani. Az eseményekből csak annyit kell megtartani, amennyi megfelel az adott körülményeknek. Nem is csoda hát, hogy erélyesen szembefordult azokkal a pedagógusokkal, akik olyan gyermeket akartak nevelni, mint Emil.

Ha az *Emil*ből kiszűrjük a pusztán „pedagógiai elveket”, ki derülne: sem a nádpálcával felfegyverkezett korabeli néptanítók, sem a mai tudományos fölkészültségű tanárok nem alkalmazhatnák maradéktalanul, hisz nem egy szál „eszményi” növendékkel van dolguk, hanem legalább negyvennel.

Ha az *Emil*ből kiemelnék magát a „kinevelt” embert, rádöbbenünk, hogy a szerző eszményképe — mondjuk — a becsületes, talpraesett kisiparos.

Ha az *Emil*ből kiemelnék a filozófiai-erkölcsi-világnézeti-tudományos tanokat, rájönnénk: az V. könyv valójában a Társadalmi Szerződés kivonata, a Szavojai káplán hitvallása című részlet a deizmus gondolatának felmagasztalása, s tarthatatlan a pedagógiai tantétel is, hisz a környezetből kiemelt gyerek szinte afféle laboratóriumi kísérlet alanya...

Mégis, annak jegyében, hogy „a nevelés művészet”, a könyv, amellet, hogy a gyermekeket első ízben avatja „regényhőssé”, valósággal szikrát csíhol fásult agyunkban: az önálló gondolkodás, következtetés, meglátás egyéniség-formáló útjaira terel.

Nem véletlen, hogy Rousseau bigott, vaskalapos korában Christophe de Beaumont párizsi hercegérsek — aki néhány évvel előbb külön pástorlevélben kárhóztatta Helvetiusnak „Az emberről, értelmi képességeiről és neveltetéséről” vallott gondolatait — tűzbe vettette az *Emil*t; magának a szerzőnek meg az elfogatási parancs végrehajtása elől menekülnie kellett.

Mindenesetre az *Emil* roppant hathatósan hozzájárul ahhoz, hogy befejezzünk egy kétszáz éves gondolatot: Descartes megteremtette az embert, Helvetius megismerte — Rousseau pedig rádöbben-tette én-jére...

(VG)

A „HÍD-SZEREP” IRODALOMTÖRTÉNETE

Csanda Sándor: *Hidak sorsa*. Bratislava, 1965.

Negyedik könyvét ismerhettük meg Csanda Sándornak a *Hidak sorsával* — a szlovákiai magyar irodalomtudomány és kritika szép teljesítményeként, hiszen Csanda Sándor nemcsak elmélyült filológus, hanem szvenvedélyes történész is, aki az irodalmi múlt több korszakában is otthonosan mozog, s szívügyeként pedig a magyar—szlovák irodalmi, történelmi kapcsolatokat kutatja.

1959-ben *Magyar—szlovák kulturális kapcsolatok* címmel jelent meg testes könyve, amelyben a két nép szellemi érintkezéseit, a legrégebb emlékektől máig, tárja fel szövegszerűen, művekben világitva meg a magyar—szlovák kapcsolatok gazdagságát, és munkaprogramként a kutatásnak is mintegy a keretét adva. 1961-ben *A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai* címmel jelent meg két nagyobb lélegzetű tanulmánya, immár teljes fegyverzetben mutatva meg az irodalomtörténeti kutatót és a kritikus szellemű filológust, akinek kedves munkaterülete a kuruc kor és a régi magyar énekköltészet, s az ezekből kisarjadó problémakörök, amelyek mind a magyar, mind pedig a szlovák irodalomtörténet kapcsán felmerülnek. *Valóság és illúzió* című, 1962-ben megjelent tanulmánykötete ugyanakkor megvillantotta Csanda Sándor érdeklődésének egy másik területét is: a két világháború közötti időszak szlovákiai magyar irodalmának történeti igényű vizsgálatának első eredményeit is tartalmazta, s a *Hidak sorsában* is ez a kettős érdeklődés nyilvánul meg: Csanda egyforma lelkesedéssel és szeretettel foglalkozik a régi magyar irodalom kérdéseivel (Balassi szép magyar komédiája, Szlovák—magyar kapcsolatok a Rákóczi-felkelésben, Petőfi és a szlovákok, A magyar—szlovák irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának kérdései) és a csehszlovákiai magyar irodalom történetének a kérdésével.

Csanda Sándornak ez a tevékenysége külön figyelmet érdemel, eredményei és szempontjai távolról sem „helyi jellegűek” — mind a magyar, mind pedig a jugoszláviai magyar irodalom történetének kutatói haszonnal forgathatják Csanda tanulmányait. Elég, ha arra utalunk, hogy a két világháború között nemcsak élénk kapcsolat létezett a szlovákiai és jugoszláviai magyar írók között, nemcsak ún. polgári vonalon, Szentelekylék és a szlovákiai írók, folyóiratok között, hanem a munkásmozgalomban is, hiszen a „híd-gondolat” is a szlovákiai Győry Dezső versével érkezett Vajdaságba, nem beszélve a *Kassai Munkásnak* feltételezhetően erős hatására *A Szervezett Munkás* körében.

A *Hidak sorsában* három irodalomtörténeti igényű arcképet (Forbáth Imre, Berkó Sándor, Vozári Dezső) és a csehszlovákiai magyar irodalomtörténetnek a vázlatát olvashatjuk. A szlovákiai költőkről szóló írásokban nem az interpretáció kérdései foglalkoztatják — ezek állnak tőle talán legtávolabb, ám, talán „minősítő jellemzésnek” nevezhető módszere segítségével, mégis biztos fogódzókat kapunk a tárgyalt költőkről, mint irodalmi jelenségekről, akik egy meghatározott ideológiai képleten belül foglalnak helyet. Csanda tanulmányaiban egy fokkal talán kisebb szerep jut a költői világkép problematikájának, s így pl. egy Forbáth Imrében, aki a magyar avantgardnak egyik jeles és rangos egyénisége, az oly szervesen együtt levő és együtt ható avantgardizmus és szocializmus elválík Csanda szemléletében, illetve nem mutatja meg a kettőt egymásra ható munkájában a „költői” síkján.

A két háború közötti csehszlovákiai magyar irodalom szemléletének középpontjában Fábry Zoltán áll Csanda Sándornál, Fábry szemlélete, felfogása, úgy tetszik, nagy hatást gyakorolt szerzőnkre,

elsősorban az „antifaszizmus” kritériumának bevezetésével, s ezt Csanda Sándor szervesen beépítette abba a szocialista országok zömében uralkodó irodalomszemléleti rendszerbe, amely a költői érdem és emberi magatartás kettősségében az ideológiailag deklaratívabb „emberi magatartást” helyezi előtérbe. Nyilvánvaló azonban az is a *Hidak sorsa* tanulmányaiban, hogy Csanda nem idegenkedik a költőiség szerepének az elemzésétől sem, különösen Forbáth-tanulmányában, melynek egyes részeiben Csandának egyéniséget és költői magatartást is megvillantó reflexiói csillognak, s hogy tudja költőjét mintegy „anyagában” is érzékelni.

Néhány tanulmánya a mai csehszlovákiai irodalmi élet jelenségeihez szólás igényével készült, a szerző figyelmének újabb köré-ként. Ezekben a polemikusnak az a tartása van, amely már megmutatta erejét a régi magyar irodalom egyes filológiai kérdéseit kritika alá vevő tudós munkájában is, elsősorban a Juraj Zvara könyvéhez (*A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*) fűzött megjegyzéseiben.

(BI)

HANS HARTUNG MŰVÉSZE TE

(Kiállítás a Novi Sad-i Ifjúsági Tribün szalonjában)*

Ha a művészettől olyan aktivitást kívánunk meg, mely a jelen világ helyett másikat akar teremteni, tökéletesebbet a mostaninál, akkor új értékek felé vezet bennünket. Ezen az úton haladva, persze, számolnunk kell nehézségekkel, de abban a reményben, hogy eljutunk az „ígéret földjére”, viseljük a fáradalmakat. Bízunk abban, hogy az új művészet jobban megvéd bennünket az „élet önkényességeitől”. Eppen ez a védekezés és a menekülés jellemző az új művészi törekvésekre. Amióta érzékelésünkbe kellemetlen benyomások tömege hatolt be, „véletlen benyomásainkat” valamilyen állandó élménybe akarjuk rejteni. Az ilyen élmények, azt mondják, kevesebb a vitális kapcsolata a társadalommal, mint az előbbi „boldog korokban”. A szubjektív élmény nem törődik azzal, hogy mekkora a közlési ereje. A tradicionális művészet kritikussai azt vetették a figurális festők szemére, hogy koncepciójukkal sok díszítő elem jár együtt. A díszítés kelléktára pedig „eltakarja” a festő közvetlen mondanivalóját. Régeinek tűnt ez a kelléktár századunk első évtizedében.

Amikor megjelent az absztrakt művészet, feladatul tűzte ki, hogy a tárgyak közepes prózai meglátása és a közvetlen látási mód közötti távolságot csökkentse. Az absztrakt művész leküzdi a közönséges víziót, de ugyanezt megteheti a műpártoló közönség is, ha kis erőfeszítést vállal és az életet közvetítés nélkül érzi át, tehát kirekeszti a tárgyakat, a felszíni gondolatátvitelt. Láthatjuk, igazgatlalan az a vád az absztrakt művészet ellen, hogy az életen kívül áll. Holott: „távol vannak tőle az élet ellentmondásai, mert a legközvetlenebbül magában hordja őket”. Az absztrakt művészet közvetlenül kapcsolódik a világhoz, fölfedi, bemutatja a jelenségek lényegét.

Hartung fiatalon Rembrandtot, majd Kokoschkát, Noldet, Franc Marcot tanulmányozta és rövidesen „elhagyott vizekre evezett”. Hartung különös jelenség: amíg Kandinsky, Mondrian, Magnelli lassan, fokról fokra lettek absztrakt festők, addig Hartung úgyszólván máról holnapra lett azzá. 1921 és 1922 kezdetén még két arcképet rajzolt a hagyományos művészet szellemében, tanulmányszerűen, pár hónapra rá két vonallal készült az első rajza, ami a „legkifejezőbb absztrakt grafika”. Társtalan volt, és hasonló nézetűek nélkül kellett élnie. Félni kezdett az élettől és csak természetes ösztönére támaszkodhatott, többé nem törődhetett az elegáns és szép stílussal, „mentette magát”, ahogyan tudta.

Sokkhoz hasonló lelkiállapoton eshetett át Hartung, mert Párizsban való letelepedése előtt absztrakt stílusban kezdett dolgozni. Megszabadult minden külső hatástól, csupán a festői, emberi és személyi törekvéseket tartotta meg.

Az ösztön és szerelem szerencsés találkozása kutatásainak különleges értéket kölcsönöz, amely mentes minden nemzeti megkötöttségtől. Stílusának jellegzetessége az erő, a szilárd alapélmény, olyan érzélem, melynek megjelölésére a „nyilvánvaló” vagy a „bizonyosság” kifejezése alkalmas. Rajza olyan, mint az aláírást helyettesítő kézjel. Idegesen átszeli a vásznat vagy a felületet, de tudatosan és energikusan. Raymond Cogniat azt mondja, hogy Hartung alkotásai előtt valaminek a dominációját érezzük, valami lenyűgöző vonzalmat, mely energiájával felénk terjed, kissé mágikus, de ártalmatlan, mert mindezt a robbanó erőt valami nagy tisztaság segítségével fékezi meg. Az élmény olyan érzésbe sűrűsödik, amelyet úgy fejezhetnénk ki, hogy az óriási erőt tökéletes technika tartja féken.

(ÁJ)

* A Novi Sadon kiállított képeket Hans Hartung (és felesége, Anna Bergmann) a földrengés sújtotta szkopjei múzeumnak ajándékozta.